

ральных абагульненняў. Гэта акалічнасць спрыяе маўленчаму развіццю дзіцяці, усведамленню структурнасці, сістэмнасці лексікі роднай мовы, удасканаленню моўнага пачуцця. Словаўтваральныя практыкаванні маюць вялікае значэнне для развіцця лінгвістычных здольнасцяў і для агульнага развіцця малодшых школьнікаў, спрыяюць узнікненню цікавасці да мовы, патрэбы ў набыцці новых моўных ведаў, імкнення ясна і дакладна выказаць свае думкі.

Такім чынам, словаўтваральная праца на ўроках беларускай мовы ў пачатковых класах досыць разнастайная. Для гэтага неабходна выкарыстоўваць у пэўнай сістэме розныя словаўтваральныя практыкаванні, падбіраць для назірання і аналізу цікавы, нестандартны моўны матэрыял, які прываблівае ўвагу дзяцей. Словаўтваральныя практыкаванні павінны прывучаць школьніка ўдумвацца ў сэнс вытворнага слова, вучыць выяўляць семантыка-словаўтваральныя сувязі паміж аднакарэннымі словамі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Мережко, Е. Г. Словообразовательный анализ на уроках русского языка / Е. Г. Мережко // Нач. шк. – 1996. – № 6. – С. 8–12.
2. Демичева, В. В. Формирование логического мышления учащихся при обучении словообразованию / В. В. Демичева // Нач. шк. – 1994. – № 12. – С. 16–19.

В. М. ШАРШНЁВА

Магілёў, МДУ імя А. А. Куляшова

ЗВЫШФРАЗОВАЕ АДЗІНСТВА ЯК КАМПАНЕНТ АРХІТЭКТОНІКІ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ

Мастацкі тэкст уяўляе сабой камунікатыўнае, структурнае і семантычнае адзінства, што праяўляецца ў яго ўнутранай і знешняй арганізацыі, і менавіта ад гэтага арганізаванага адзінства зыходзіць большасць лінгвістаў пры вызначэнні паняцця тэксту (мастацкага, літаратурна-мастацкага). Так, напрыклад, паводле М. В. Абабуркі, “літаратурна-мастацкі тэкст – гэта сукупнасць сказаў (абзацаў, складаных сінтаксічных цэлых і інш.), звязаных паміж сабою сэнсава і граматычна, а таксама тэматычна, структурна і інтанацыйна” [1, с. 5].

У пераважнай большасці выпадкаў мастацкія тэксты, адлюстроўваючы рэчаіснасць у мастацкіх мікра- і макравобразах, складаюцца з пэўных частак, што маюць свае падтэмы, ці мікратэмы. Нельга не пагадзіцца з Н. С. Валгінай у тым, што “семантыка тэксту абумоўлена камунікатыўнай задачай перадачы інфармацыі (тэкст – інфармацыйнае цэлае); структура тэксту вызначаецца асаблівасцямі ўнутранай арганізацыі адзінак

тэксту і заканамернасцямі ўзаемасувязі гэтых адзінак у межах суцэльнага паведамлення (тэксту) (тэкст – структурнае цэлае)” [3, с. 12].

С. І. Гіндзін сцвярджае, што “арганізацыі мастацкага літаратурнага тэксту ўласціва асаблівая складанасць і поліфункцыянальнасць, у ім актыўна выкарыстоўваюцца тры аспекты і ярусы структуры, якія ў іншых відах маўленчай камунікацыі застаюцца ненагружанымі, ірэlevantнымі. У выніку структура мастацкага тэксту набывае шматслойнасць са спецыфічнымі неіерархічнымі суадносінамі паміж сляямі” [цыт. па: 5, стб. 1063–1064].

У сучаснай навуковай літаратуры такія ярусы, слаі прынята называць мікратэкстамі або макратэкстамі. Гэта лагічна, сінтаксічна і стылістычна завершаныя адрэзкі (урыўкі, фрагменты) звязнага маўлення (апавядання, апісання, разважання), якія маюць шырэйшы аб’ём, чым паняцце “кантэкст”. І расійскія, і беларускія лінгвісты вызначальнымі структурнымі кампанентамі тэксту, што адыгрываюць важную ролю ў ажыццяўленні сінтаксічнай сувязі, найчасцей называюць складанае сінтаксічнае цэлае (ССЦ), радзей – абзац, яшчэ радзей – перыяд, хоць і прапануюць у якасці іх асноўных характарыстык сэнсавую і структурную завершанасць. Як цэласныя адзінкі маўлення, названыя звышфразавыя адзінствы (ЗФА) сэнсава вылучаюцца з тэксту і ўяўляюцца своеасаблівым структурным комплексам сказаў рознай будовы (простых і складаных, развітых і неразвітых, ускладненых, камбінаваных), аб’яднаных інтанацыйна, раскрываючы адну з мікратэм мікра- і макратэксту. Паводле Н. С. Валгінай, “адзінкі семантыка-граматычнага (сінтаксічнага) і кампазіцыйнага ўзроўню знаходзяцца ва ўзаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці, у прыватным выпадку яны нават у “прасторавых” адносінах могуць супадаць, накладваючыся адна на адну, напрыклад міжфразовае адзінства і абзац, хоць пры гэтым яны захоўваюць свае ўласныя адметныя прыкметы” [3, с. 12].

На працягу даволі доўгага прамежку часу дыскрэтныя тэкставыя адзінкі мелі рознае тэрміналагічнае абазначэнне: перыяд; маўленне (рус. речь); спалучэнне сказаў; складанае цэлае; складанае сінтаксічнае цэлае; масіў; звышфразнае адзінства; звышфразовае адзінства; міжфразовае адзінства; кампанент тэксту; звязаныя сінтаксічныя адзінкі; вялікі кантэкст; празаічная страфа; сінтаксічны комплекс; суперсінтаксічная адзінка. Разнабой тэрміналогіі ўказвае на неакрэсленасць статусу ЗФА, на неапраўданае сцвярджэнне іх тоеснасці, гаворыць не столькі пра недастатковую даследаванасць даных сінтаксічных адзінак, колькі пра немагчымасць аднастайнага падыходу да аналізу іх функцыянавання ў творах мастацкай літаратуры і публіцыстыкі.

У пачатку XXI ст. увага даследчыкаў усё актыўней засяроджваецца на існаванні адзінак большых, чым ЗФА, і меншых, чым тэкст. Зноў жа

ў Н. С. Валгінай чытаем: “Міжфразавыя адзінствы ў сваю чаргу аб’ядноўваюцца ў больш буйныя фрагменты-блокі, якія забяспечваюць тэксту цэласнасць дзякуючы рэалізацыі дыстантных і кантактных сэнсавых і граматычных сувязяў. На ўзроўні кампазіцыйным выдзяляюцца адзінкі якасна іншага плана – абзацы, параграфы, главы, раздзелы, падзагалоўкі і інш.” [3, с. 12–13]. Такое меркаванне даследчыцы пацвярджае ўспрыманне ЗФА як элемента знешняй арганізацыі тэксту (архітэктонікі).

Унутраная арганізацыя (кампазіцыя) непасрэдна звязана са зместам і абумоўлена перш за ўсё адметнай сістэмай вобразаў, асаблівасцямі канфлікту і сюжэта, у той час як знешняя (архітэктоніка) адлюстроўвае падзел тэксту на дыскрэтныя адзінкі. Так, М. М. Бахцін паслядоўна размяжоўвае архітэктанічныя (герой, тып, характар; гумар, трагічнае і камічнае; лірычнае) і кампазіцыйныя (дыялог, жанр, актавае члянэнне ў драме; глава, страфа, радок, верш) формы [цыт. па: 5, стб. 61]. В. Рагойша, у сваю чаргу, адносіць да архітэктонікі “сістэму вонкавай арганізацыі твора (наяўнасць і размяшчэнне асобных раздзелаў, актаў, сцэн, страфічных форм і г. д.)” [6, с. 149]. У кампазіцыю даследчык літаратуры ўключае “характар раскрыцця зместу, размяшчэнне слоўна-вобразнага матэрыялу ўнутры архітэктанічных форм” [6, с. 149]. Ужо з прыведзеных вызначэнняў сутнасці архітэктонікі і кампазіцыі вынікае немагчымасць іх катэгарычнага размежавання. Сапраўды, архітэктанічныя і кампазіцыйныя формы настолькі цесна пераплецены, што межы паняццяў вызначыць проста немагчыма: аналіз кампазіцыйных асаблівасцей заўсёды будзе закранаць знешнюю будову твора; поўная характарыстыка архітэктанічнай адметнасці абавязкова грунтуецца на ўнутранай арганізацыі тэкставых адзінак [7].

У асаблівасцях архітэктонікі тэксту праяўляецца яго звязнасць. Вылучаныя дыскрэтныя адзінкі тэксту суадносяцца адна з адной, аб’ядноўваюцца на аснове агульных элементаў. Паколькі “кампазіцыя тэматычна-суб’ектнага пласта мастацкага твора вызначае яго стыльвыя асаблівасці” [4, с. 373], то ўзаемадзеянне архітэктонікі і кампазіцыі праяўляецца таксама на лінгвістычным узроўні. Формы маўленчага выражэння, моўныя асаблівасці (лексічныя і фанетычныя сродкі выразнасці, сінтаксічныя канструкцыі) у залежнасці ад стылю ўпарадкоўваюцца; набываюць, дзякуючы іх размяшчэнню, адзіна магчымае значэнне; выконваюць у тэксце эстэтычную функцыю.

Звязнасць тэксту забяспечваецца кагезіяй (лакальнай звязнасцю, або звязнасцю лінейнага тыпу), якая фармальна выражаецца пераважна моўнымі сродкамі, і кагерэнтнасцю (глабальнай звязнасцю, або звязнасцю нелінейнага тыпу), якая аб’ядноўвае элементы розных узроўняў тэксту. Паслядоўнасць размяшчэння і выразнасць афармлення ЗФА ўплывае на выяўленне ў тэкстах семантычна насычаных урыўкаў, што надзвычай

важна не толькі для ўстанаўлення іх узаемасувязі, але і для высвятлення імпліцытнай ролі архітэктонікі і кампазіцыі ўсяго мастацкага тэксту. Па сутнасці, своеасаблівым ключом для ўспрымання, разумення і асэнсавання як экспліцытнай, так і імпліцытнай інфармацыі з'яўляецца выяўленне семантычных ланцужкоў паміж ЗФА пэўнага дыскурсу і ўстанаўленне іх сувязі.

Паколькі ў сэнсавым плане ЗФА характарызуецца “лексічнай пераемнасцю, шырынёй ахопу зместу прапанаванай тэмы, аж да поўнага яе раскрыцця (кожнае з наступных звёнаў складанага сінтаксічнага цэлага пашырае і развівае змест папярэдніх)” [2, с. 366], аналіз структурных асаблівасцей ЗФА ў літаратурна-мастацкім тэксце таксама павінен успрымацца не столькі ў выяўленні стылістычнай ролі будаўнічых элементаў у межах асобна ўзятага ЗФА, колькі ў высвятленні ўплыву разнастайна камбінаваных будаўнічых адзінак.

Адзначаныя заўвагі толькі яшчэ раз падкрэсліваюць надзённасць праблемы вылучэння і асэнсавання ЗФА, асабліва ў дачыненні да беларускай лінгвістыкі, якая доўгі час адчувала ўплыў расійскага мовазнаўства і ў якой толькі ў апошні час назіраецца тэндэнцыя да манаграфічнага даследавання складаных формаў звязнай мовы без выразнай, аднак, суадноснасці з акрэсліваннем лінгвістычнага статусу прааналізаваных ЗФА (ССЦ, абзаца і перыяду) і яго ўзаемасувязі з архітэктонікай і кампазіцыяй твора. Праблемным застаецца вывучэнне прынцыпаў камбінавання рознага тыпу ССЦ у мастацкім тэксце як у параўнанні з тэкстамі іншага стылю, так і пры аналізе мастацкіх тэкстаў розных аўтараў. Даследаванне заканамернасцей спалучальнасці ССЦ, абзаца і перыяду, настойлівая, сістэматычная актывізацыя пэўнага ЗФА ў мастацкім творы на працягу ўсёй творчасці пісьменніка (або ў нейкі прамежак часу) дазваляе прасачыць не толькі фарміраванне светапогляду пісьменніка, але і станаўленне ідыястылю, прааналізаваць магчымасць аб'яднання ўласных адносінаў рэфэрэнта да выказваемай праблемы з жаданнем экспліцытнага або імпліцытнага ўзаемадзеяння з рэцыпіентам.

Асабліва цікавасць да лінгвістычнай структуры тэксту, яго архітэктонікі і кампазіцыі працягваецца і ў самой сучаснай лінгвістыцы. Паколькі тэкст з'яўляецца найвышэйшай адзінкай сінтаксічнага ўзроўню, то натуральна, што вывучэнне яго структуры спрыяе не толькі ўсебакова якаснай яго характарыстыцы, дазваляе не толькі пранікнуць у прагматыку яго члянэння, але і прасачыць ўжыванне сродкаў міжфразовай сувязі, разнастайную арганізацыю звышфразавых адзінстваў (абзацаў, перыядаў і ССЦ), праз узаемаадносіны архітэктонікі і кампазіцыі даследаваць спецыфіку фарміравання ідыястылю.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Абабурка, М. В. Лінгвістыка тэксту як спецыдысцыпліна : метады рэкамендацыі / М. В. Абабурка. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2008. – 140 с.
2. Валгина, Н. С. Современный русский язык: Синтаксис : учебник / Н. С. Валгина. – 4-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 2003. – 416 с.
3. Валгина, Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 173 с.
4. Гром'як, Р. Т. Літаратурознавчыі словнік-довіднік / Р. Т. Гром'як [та ін.]. – Кіў : Акадэмія, 1997. – 752 с.
5. Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А. Н. Николаюкина. – М. : Интелвак, 2001. – Стб. 61–62.
6. Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах / В. Рагойша. – Мінск : Беларус. энцыкл., 2001. – 383 с.
7. Саўчанка, В. М. Архітэктоніка і кампазіцыя літаратурна-мастацкага тэксту з лінгвістычнага пункту погляду / В. М. Саўчанка // Сучасны літаратурна-мастацкі расповед : манаграфія / М. В. Абабурка, В. М. Саўчанка. – Магілёў : УА “МДУ імя А. А. Куляшова”, 2011. – С. 119–234.

Т. В. ШАСТАКОВІЧ

Пінск, Пінскі каледж БрДУ імя А. С. Пушкіна

МЕТАД ПРАЕКТАЎ ЯК СРОДАК ФАРМІРАВАННЯ КАМУНІКАТЫЎНАЙ КАМПЕТЭНЦЫІ НА ЗАНЯТКАХ ПА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Сучасныя адукацыйныя стандарты ў арганізацыі працэсу навучання грунтуюцца на выкарыстанні кампетэнтнаснага падыходу. Згодна з адукацыйным стандартам сярэдняй спецыяльнай адукацыі, выпускнік павінен валодаць шэрагам сацыяльна-асобасных і прафесійных кампетэнцый. Для будучага настаўніка прафесійна значнай з'яўляецца камунікатыўная кампетэнцыя, паколькі зносіны – асноўны сродак, пры дапамозе якога настаўнік вучыць і выхоўвае. Эфектыўнасць працы педагога залежыць ад таго, наколькі ён кампетэнтны ў зносінах.

Беларускамоўная камунікацыя сёння паслаблена ва ўсіх сферах грамадства, назіраецца нізкая маўленчая практыка асобы. Уласны педагогічны вопыт паказвае, што ў навучэнцаў слаба развіты камунікатыўныя ўменні: яны адчуваюць цяжкасці ў стварэнні ўласных выказванняў, не могуць аргументаваць свае думкі, не ўмеюць грамадна прэзентаваць вынікі сваёй працы. Таму пры падрыхтоўцы спецыялістаў асабліваю ўвагу неабходна звярнуць на фарміраванне камунікатыўнай кампетэнцыі.

Камунікатыўная кампетэнцыя, на думку А. І. Літнеўскай, прадугледжвае авалоданне ўсімі відамі маўленчай дзейнасці і асновамі культуры вуснай і пісьмовай мовы, базавымі ўменнямі і навыкамі выкарыстання мовы ў жыццёва важных для данага ўзросту сферах і сітуацыях зносін [1, с. 345].